

УДК 377:62(091)(477.53) "18/19"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-1196-1206](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-1196-1206)

Макарець Світлана Володимирівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (095) 849-71-77, <https://orcid.org/0000-0002-6844-261X>

ПОЛТАВСЬКЕ ЗЕМСЬКЕ РЕМІСНИЧЕ УЧИЛИЩЕ ЯК ОСЕРЕДОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. Стаття присвячена одному з провідних закладів професійної освіти Полтавської губернії – Полтавському земському ремісничому училищу. Засноване в кінці ХІХ століття, училище спочатку було створене з метою підготовки ремісників для задоволення передусім потреб сільського господарства регіону. За роки свого існування навчальний заклад став потужним осередком надання технічних знань та практичних навичок, забезпечуючи підготовку майбутніх висококваліфікованих майстрів з різних спеціальностей, необхідних для розвитку економіки регіону. Училище пропонувало навчання за різними спеціальностями, включаючи столярну, ливарну, ковальську та слюсарну справи.

У даному дослідженні розглядаються основні аспекти функціонування училища, його структура, система управління й підпорядкування. Окрема увага звертається на навчальні програми та методи підготовки фахівців. Встановлено, що соціальний склад учнів був неоднорідним: в училищі навчалися діти дворян, духовенства, міщан, козаків і селян. Вступ до закладу відбувався на конкурсній основі із врахуванням рівня підготовки претендента та, обов'язково, стану його здоров'я. В училищі могли навчатися представники будь-якого соціального стану, але із мешканців Полтавської губернії. Навчальні програми розроблялися з урахуванням сучасних вимог та конкретних потреб місцевого ринку праці, що дозволяло випускникам успішно конкурувати за робочі місця. З плином часу навчальні програми вдосконалювалися, включаючи нові технології та методи роботи. Важливе місце в навчальному процесі відводилося практичній підготовці, яка базувалася на інноваційних, як на той час, методах викладання та була спрямована на те, щоб по закінченню училища випускники мали належний рівень вмінь і навичок з обраної ними спеціальності. Схарактеризовано стан матеріально-технічного забезпечення навчального закладу та діяльність

керівництва училища щодо його удосконалення. Встановлено, що частково це питання вирішувалося шляхом комерціалізації практичної складової навчального процесу.

Ключові слова: Полтавське земське ремісниче училище, професійна освіта, практична підготовка, Полтавська губернія.

Makarets Svitlana Volodymyrivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, 1/3 Skovorody St., Poltava, 36003, tel.: (095) 849-71-77, <https://orcid.org/0000-0002-6844-261X>

POLTAVA ZEMSTVO CRAFT SCHOOL AS A CENTRE OF VOCATIONAL EDUCATION IN THE POLTAVA PROVINCE AT THE END OF THE 19th – BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Abstract. The article is devoted to one of the leading vocational education institutions of Poltava province – the Poltava Zemstvo Craft School. Founded in the late nineteenth century, the school was originally established to train artisans to meet the needs of the region's agriculture. Over the years, the school has become a powerful centre for providing technical knowledge and practical skills, training future highly skilled craftsmen in various specialities necessary for the development of the region's economy. The school offered training in a variety of specialities, including carpentry, foundry, blacksmithing, and locksmithing.

This study examines the main aspects of the school's functioning, its structure, management and subordination. Special attention is paid to the curriculum and methods of training. It is established that the social composition of the students was heterogeneous: children of nobles, clergy, bourgeoisie, Cossacks and peasants studied at the school. Admission to the institution was competitive, taking into account the level of training of the applicant and, necessarily, his or her health. Representatives of any social class could study at the school, but they had to be residents of the Poltava province. The curricula were developed to meet modern requirements and the specific needs of the local labour market, which allowed graduates to successfully compete for jobs. Over time, the curricula have been improved to incorporate new technologies and working methods. An important place in the educational process was given to practical training, which was based on innovative teaching methods at the time and was aimed at ensuring that graduates had an adequate level of skills in their chosen speciality. The author describes the state of material and technical support of the educational institution and the activities of the school management to improve it. It is established that this issue was partially resolved by commercialising the practical component of the educational process.

Keywords: Poltava Zemstvo Craft School, vocational education, practical training, Poltava province.

Постановка проблеми. Однією зі сфер, де сьогодні, попри надскладні умови війни, в яких перебуває наша держава, продовжуються потужні реформаційні процеси є освіта. За беззаперечної важливості усіх напрямів цієї реформи, особливої уваги заслуговує модернізація професійної освіти, адже, як зазначив під час пресконференції в Укрінформі (04.05.2023 р.), присвяченій ключовим результатам реформи професійної освіти та її потенціалу у відбудові України, голова Національного агентства кваліфікацій Юрій Баланюк: «Вже необхідно думати про підготовку тих людей, які будуть після перемоги України відбудовувати інфраструктуру, житло тощо» [1].

За роки незалежності, в Україні було прийнято ряд нормативних актів, що стосувалися питань реформування професійної (професійно-технічної) освіти [2–5]. Усі вони спрямовані на створення ефективної системи управління і фінансування відповідних освітніх закладів. Однак основна проблема, яка потребує розв’язання, – невідповідність підготовки кваліфікованих кадрів потребам особи, національної економіки та суспільства – і наразі залишається невирішеною. Однією з причин такої ситуації, як зазначено в Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року є «незаінтересованість місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у розвитку системи професійної (професійно-технічної) освіти регіону» [3].

В умовах сучасних реформ в Україні, що спрямовані на покращення якості та доступності професійної освіти, важливо звернутися до історичного досвіду, зокрема до діяльності земських установ як органів місцевого самоврядування на регіональному рівні та створених за їхньої ініціативи й фінансової підтримки професійно-технічних навчальних закладів, таких як ремісничі училища, сільськогосподарські школи, різноманітні курси. Ці установи надавали практичну освіту, орієнтовану на конкретні потреби місцевого ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку освіти в Полтавській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. загалом та її аспекти, пов’язані із діяльністю земств у сфері професійної освіти зокрема, не є новою в сучасній вітчизняній історіографії. До неї зверталися Л. Бабенко [6], Л. Булава, О. Мащенко [7–8], С. Кікто [9–11], А. Козаченко [12], Л. Крот [13], Ю. Куценко [14] тощо.

Мета статті – проаналізувати управлінський, навчально-виховний, матеріально-технічний аспекти функціонування Полтавського земського

ремісничого училища, його роль у формуванні регіональної професійної спільноти.

Виклад основного матеріалу. Історія Полтавського земського ремісничого училища бере свій початок із жовтня 1878 р., коли в с. Діхтярі Прилуцького повіту Полтавської губернії в приміщенні, пожертвованому таємним радником Павлом Галаганом губернському земству, було засноване ремісниче училище. У м. Полтаву воно було переведено з початку 1897–1898 навчального року і було розташоване на Сінній площі (земельна ділянка розміром 3536,5 кв.м. була подарована навчальному закладу містом [15, с. 3]). На території училища знаходилися головний корпус з класними кімнатами, канцелярією, музеєм, їдальнею тощо; майстерні; житлові приміщення для працівників училища; підсобні приміщення. Загальна площа приміщень складала 588,5 кв. саж. [16, с. 341].

Училище перебувало у віданні Міністерства народної освіти на правах приватного навчального закладу. Безпосереднє ж управління училищем здійснювала Полтавська губернська земська управа і Опікунська рада училища. На засіданнях останньої вирішувалися найважливіші питання, пов'язані із забезпеченням належного функціонування навчального закладу: кадрові (запрошення на посади викладачів, вихователів, майстрів); фінансові (розгляд кошторису на утримання училища, звільнення від плати за навчання чи призначення стипендії); господарські (ремонт приміщень училища, заготівля матеріалів для господарських потреб і для роботи в майстернях тощо).

Забезпечення ж навчально-виховного процесу покладалося на педагогічну раду, до складу якої входили директор училища, викладачі-предметники, завідувач майстернями, вихователі та їх помічники. Порядок денний засідань педагогічної ради зазвичай складали питання успішності й поведінки учнів та заходи спрямовані на їх поліпшення; затвердження розкладу занять у класах і майстернях; розробка правил внутрішнього трудового розпорядку і загальних правил для всіх учасників освітнього процесу [17, с. 7].

На момент заснування навчального закладу мета його діяльності була визначена як підготовка фахівців слюсарної, ковальської, столярної і ливарної справи переважно для потреб сільського господарства: «училище готує низших техніків и ремесленников по таким специальностям, которые не могут быть изучены путем ученичества в обыкновенных частных мастерских и требуют больше или меньше значительной теоретической подготовки и изучения графических искусств» [18, с. 3]. Право вибору спеціальності мали самі вступники на етапі конкурсного відбору до училища, але у випадку, коли якийсь із відділень було переповнене охочими, це питання

вирішував директор. Найбільшою ж популярністю серед вступників користувалася слюсарна справа, що пояснювалося передусім потребами ринку праці.

Вступ до навчального закладу здійснювався на конкурсній основі й був можливим у перший (для дітей віком 13–15 років) або другий (для дітей віком 14–16 років) клас за умови успішного складання вступного іспиту. Для вступу на 1 курс потрібні були знання курсу однокласного сільського училища, на 2 курс – знання курсу 1 класу Полтавського ремісничого училища, а також вступники повинні були бути обізнаними з елементарними прийомами обраного ремесла. Наприклад, у 1900 р. заяву на вступ подали 163 особи, із яких 87 успішно склали вступне випробування. Однак зарахованими на навчання по конкурсу були лише 55 осіб [17, с. 12–13], а решті відмовлено через недостатню кількість місць у класах або ж за станом здоров'я (ця вимога для вступу до училища була досить жорсткою: передбачався ретельний медичний огляд із визначенням придатності хлопчиків до виконання тих чи інших ремісничих робіт).

Соціальний статус вступників значення не мав. В училищі могли навчатися діти представників різних станів із вихідців Полтавської губернії (лише за наявності вакантних місць могли бути й вихідці з інших губерній) – дворян, духовенства, міщан, козаків і селян.

Оплата за навчання була диференційованою: для вихованців училища (інтернів) – 125 крб за рік (це були переважно стипендіати губернського і повітових земств), приходящих учнів – 10 крб за рік (оплата здійснювалася власним коштом), діти незаможних батьків звільнялися Опікунською радою від цієї плати [17, с. 4].

Період навчання в училищі складав 5 років: протягом перших чотирьох років учні здобували загальнотеоретичні знання й практичні навички, а останній рік присвячувався виключно практичній підготовці за обраним фахом.

Викладання здійснювалося відповідно до статуту й затверджених навчальних програм. Орієнтовний розподіл (варіювався певною мірою за роками) дисциплін був таким: Закон божий (1–2 класи – 2 години на тиждень, 3–4 класи – 1 година на тиждень); арифметика (1 і 3 класи – 3 год, 2 клас – 2 год); геометрія (1–3 класи – 2 год); російська мова (1–3 класи – 3 години, 4 клас – 1 год); російська історія (3 клас – 1 год, 4 клас – 2 год); географія (1–3 класи – 1 год); технологія, фізика і механіка (3 клас – 3 год, 4 клас – 5 год); креслення (2 і 3 класи – 2 год, 4 клас – 6 год); малювання (1 клас – 5 год, 2–4 класи – 2 год); чистописання (1 клас – 2 год, 2 клас – 1 год) [17, с. 9].

Навчальний процес в училищі був чітко регламентований, забезпечуючи поєднання теорії й практики: учні 1 і 3 класів з 7 до 12 години перебували на заняттях, визначених у розкладі, а учні 2 і 4 класу працювали в майстернях;

після обідньої перерви (12–14 год) все відбувалося навпаки. Учні ж 5 класу весь час присвячували практичним заняттям у майстернях. Однак такий розподіл занять, був вимушеним (майстерні не могли одночасно вмістити усіх учнів) і нераціональним, адже, на думку керівництва училища, навчання в другій половині дня ускладнювало засвоєння учнями теоретичних знань, що впливало на їхню успішність. Тому з боку керівництва робилося все можливе задля того, щоб ця проблема була вирішена.

Рівень засвоєння теоретичного матеріалу учнями значною мірою залежав (як, власне, і зараз) від методики викладання тієї чи іншої дисципліни: «...каждый урок излагался преподавателем изустно, съ подробнымъ объясненіемъ всѣхъ выраженій и словъ, значеніе которыхъ было непонятно или неясно для учениковъ»; «имѣлось въ виду дать ученикамъ не только знаніе грамматики и умѣнье правильно писать, но и общее развитіе ихъ: умѣнье правильно выражать свои мысли, как устно, такъ и писменно...» [18, с. 7]; «для внѣклассныхъ занятій ученикамъ выдаются техническія сочиненія, изъ которыхъ они пополняютъ свои свѣдѣнія по тѣмъ частямъ предмета, которыя при классныхъ занятіяхъ были пройдены сжато» [18, с. 10]. Однак, навіть не зважаючи на професіоналізм викладачів, далеко не всі учні успішно завершували курс навчання.

Особливої уваги заслуговує практична підготовка майбутніх фахівців, яка була спрямована на те, щоб по закінченню училища випускники мали належний рівень вмінь і навичок з обраної ними спеціальності. Для цього вони повинні були проходити «систематическій курсъ ремесель на программныхъ работахъ и на изготовленіи несложныхъ издѣлій, исполнявшихся съ извѣстной послѣдовательностью, иначе: мастерскія дослжны были выполнить свое назначеніе, как учебныя» [17, с. 18]. Розробляючи систему викладання ремісничої справи, керівництво училища вирішило відмовитися від загальноприйнятого на той час способу викладання із використанням моделей (різної форми кусків). Це нововведення викликало опір з боку частини викладачів: «Оно и понятно, такъ какъ преподаваніе ремесль на искусственно придуманныхъ моделяхъ не требуетъ отъ руководителей серьезной *практической* подготовки. Нельзя изучать ремесло, знакомясь по программѣ только съ его пріемами, нужно изучить также различного рода комбинаціи пріемовъ ремесла, что возможно только при изготовленіи дѣльныхъ предметовъ и починкѣ ихъ» [18, с. 14]. Тому базою для опанування ремеслами в училищі стало виготовлення предметів, які надалі можна було б реалізувати шляхом продажу.

Водночас, як передбачалося, майстерні повинні були мати й комерційну складову, тобто «вырабатывать извѣстную сумму для покрытія своего содержания и пріучать своихъ питомцевъ выполнять разные практическія

работы, съ которыми имъ придется свѣрѣтаться при первыхъ шагахъ въ жизни...» [17, с. 19]. Щоб відповідати цій вимозі, училище, з одного боку, приймало до виконання замовлення від приватних осіб та різних закладів, з іншого – учні власноруч виготовляли необхідні для функціонування майстерень інструменти й обладнання: «Все устройство слесарно-кузнечной мастерской произведено силами учениковъ и отчасти наемными рабочими» [17, с. 21].

Такий підхід, з одного боку, давав можливість регулярно поповнювати бюджет училища, з іншого – забезпечував мотивацію учнів до навчання, адже до виконання приватних замовлень долучалися тільки ті з них, хто належним чином опанував прийоми ремесла, необхідні для виконання визначеної роботи.

Учні, які завершили повний курс навчання в училищі й успішно пройшли у вигляді іспиту підсумкову атестацію, отримували атестати із кваліфікацією фахівця третього розряду. А, починаючи із 1908 року, випускникам почали видавати свідоцтва на звання підмайстрів і майстрів. Однак звання майстра можна було отримати лише через 3 роки безперервної практичної діяльності на підприємствах [16, с. 341].

Невіддільною складовою функціонування навчального закладу було його матеріально-технічне й фінансове забезпечення. Джерелами фінансування училища переважно були надходження від Полтавського губернського земства, плата за навчання від приватних осіб, виторг від продажу виробів, виготовлених у навчальних майстернях, чи виконаних учнями ремонтних робіт тощо.

Однією зі складових матеріально-технічного забезпечення навчального закладу була бібліотека. Вона мала три відділи: учнівська бібліотека, фундаментальна бібліотека, технічна бібліотека (нею користувалися переважно старшокласники). До послуг учнів була і читальня. Розташовувалася вона в загальному коридорі й мала лише два столики, але користувалася у них великою популярністю, адже саме там можна було переглядати альбомні креслення зі спецпредметів та щотижневі журнали (наприклад «Вокругъ Свѣта», «Природа и Люди», «Физикъ-Любитель», «Вѣстникъ опытной физики и элементарной математики», «Извѣстія общества надзора за паровыми котлами» [15, с. 30] тощо). Найчастіше ж учні запитували в бібліотеці, окрім навчальної літератури, белетристику, книги з історії, географії, природознавства, про пригоди й подорожі.

Цікавою в училищі була практика заохочення учнів до читання. Так, в 1914–1915 навчальному році для кожного класу було встановлене обов'язкове програмне читання. Перевірка прочитаного відбувалася шляхом усного опитування і письмових відповідей на уроках. Однак дана практика

обмежувалася не лише контрольними заходами. Викладачі дбали й про те, щоб учні вдумливо і серйозно ставилися до прочитаного задля чого їм давалися детальні вказівки щодо того як треба читати книгу «чтобы извлечь изъ нея возможно больше для себя пользы» [15, с. 29].

Значну увагу приділяли в училищі стану санітарних умов (опалення та освітлення приміщень (до речі, використовуючи власну станцію), функціонування системи електричної вентиляції), медичної допомоги (надавалася училищним лікарем, який відвідував заклад 2 рази на тиждень, та фельдшером, який був присутнім весь час допоки продовжувалися заняття в майстернях) та здоров'я учнів. Питання, які стосувалися означених проблем, регулярно виносилося на порядок денний засідань педагогічної ради училища. Так, наприклад, 22 квітня 1915 р. за участі училищного лікаря обговорювалися причини підвищеного рівня захворюваності серед учнів, серед яких головною було названо важкі матеріальні умови життя учнів. Задля покращення ситуації було вирішено реалізувати серію попереджувальних заходів: уважніше зважати на стан здоров'я вступників; встановити для учнів під час перерви обов'язкові прогулянки на свіжому повітрі; проводити ознайомчі лекції з питань гігієни; придбати популярні книги по гігієні; училищному лікарю обстежувати умови проживання учнів; у приміщеннях училища провести ремонтні роботи, спрямовані на покращення їх санітарно-гігієнічного стану [15, с. 29]. Гостро стояло питання облаштування власної парової лазні: шкірні захворювання в учнів були досить частим явищем, адже вихованці, щоденно працюючи в майстернях, мали можливість митися лише раз на два тижні в міських лазнях коштом губернського земства [15, с. 31].

Висновки. Полтавське ремісниче училище було важливим елементом системи професійної освіти в Полтавській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. Воно не тільки задовольняло потреби ринку праці регіону у кваліфікованих працівниках, але й сприяло його соціальному та економічному розвитку. Передусім це було результатом ефективної роботи керівництва установи щодо формування контенту навчальних програм, які створювалися з урахуванням місцевих потреб та специфіки економічного розвитку губернії. Важливим був людський фактор: з одного боку – зацікавленість вступників майбутньою професією (про що свідчили щорічні конкурсні відбори), з іншого – професіоналізм викладачів училища, які задля досягнення максимально позитивних якісних і кількісних показників навчання, використовували інноваційні, для свого часу, методи викладання. Невіддільною складовою, що визначала конкурентоздатність училища як закладу професійної освіти, була постійна турбота про поліпшення стану його матеріально-технічного забезпечення, а це, своєю чергою, було підґрунтям для реалізації практичної складової освітнього процесу, яка передусім була спрямована на те, щоб по

закінченню училища випускники мали належний рівень вмінь і навичок з обраної ними спеціальності.

Загалом історичні уроки діяльності Полтавського земського ремісничого училища є цінним джерелом знань та практик, які можуть допомогти ефективно вирішувати сучасні виклики та сприяти розвитку конкурентоспроможної освітньої системи, здатної підготувати кваліфікованих фахівців для різних галузей економіки нашої держави.

Література:

1. Результати та досягнення реформи професійно-технічної освіти. URL: <http://surl.li/rutofz> (дата звернення: 20.07.2024).
2. Про Основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні : Указ Президента України від 08.05.1996 р. № 322/96. URL: <http://surl.li/kdxkrx>
3. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 р. України № 419-р. URL: <http://surl.li/qlutpd> (дата звернення: 20.07.2024).
4. Стратегія розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2023 року. URL: <http://surl.li/xjynah> (дата звернення: 20.07.2024).
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1619-р. URL: <http://surl.li/gckmdq> (дата звернення: 20.07.2024).
6. Бабенко Л. Л. Земські сільськогосподарські навчальні заклади на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Сучасні соціокультурні практики: компетентнісно-аксіологічний аспект* : зб. ста. і матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 10-літтю каф. культурології та методики викладання культурол. дисциплін ПНПУ імені В. Г. Короленка (29–30 берез. 2018 р.). Полтава : ПП «Астра», 2018. С. 6–9.
7. Булава Л. М., Мащенко О. М. Загальноосвітні навчальні заклади Полтавщини напередодні Української революції. Частина I. *Постметодика*. 2015. № 3. С. 32–39.
8. Булава Л. М., Мащенко О. М. Заклади професійної освіти на Полтавщині напередодні української революції. Частина II. *Постметодика*. 2016. № 1. С. 43–48.
9. Кікто С. Становлення земських навчальних закладів Полтавщини (кінець XIX – початок XX ст.). *Педагогічні науки*. 2012. № 55. С. 140–145.
10. Кікто С. Розвиток професійної освіти у діяльності земств Полтавської губернії. *Педагогічні науки*. 2014. № 60. С. 153–155.
11. Кікто С. Напрями просвітницько-виховної діяльності земств Полтавської губернії. *Педагогічні науки*. 2015. № 64. С. 149–153.
12. Козаченко А. І. Діяльність земських освітніх закладів: організаційно-правовий аспект. *Проблеми теорії й історії держави і права*. 2009. № 104. С. 35–43.
13. Крот Л. М. Фінансування земствами Лівобережної України сільськогосподарських шкіл на початку XX століття. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 16–19.
14. Куценко Ю. Класифікація навчальних закладів Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки з української історії* : зб. наук. статей. 2015. Вип. 37. С. 35–44.

15. Звіт про стан Полтавського земського ремісничого училища за 1915 рік. Полтава : Електр. Типо-Літографія Л. Фрішберга, 1916. 43 с.
16. Пам'ятна книжка Київського учбового округу на 1909/10 рік. Київ : Типографія Т-ва І. Н. Кушнерьов і Ко, 1909. XII, 563 с.
17. Звіт про стан Полтавського (колишнього Дегтярівського) 5-ти класного земського ремісничого училища за 1900 рік. Полтава : Типо-Літографія Л. Фрішберга, 1901. 39 с.
18. Звіт про стан Дегтярівського земського ремісничого училища за 1895 рік. Полтава : Типо-Літографія Л. Фрішберга, 1896. 49 с.

References:

1. Rezultaty ta dosiahnennia reformy profesiino-tekhnichnoi osvity [Results and achievements of the vocational education reform]. URL: <http://surl.li/rutofz> [in Ukrainian].
2. Pro Osnovni napriamy reformuvannia profesiino-tekhnichnoi osvity v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 08.05.1996 r. № 322/96 [On the main directions of reforming vocational education in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 08.05.1996 No. 322/96]. <http://surl.li/kdxkrx> [in Ukrainian].
3. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity «Suchasna profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita» na period do 2027 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.06.2019 r. Ukrainy № 419-r [On the approval of the Concept of the implementation of state policy in the field of professional (professional and technical) education «Modern professional (professional and technical) education» for the period until 2027: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 12.06.2019 No. 419-r]. URL: <http://surl.li/qlyrpd> [in Ukrainian].
4. Stratehiia rozvytku profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na period do 2023 roku [Strategy for the Development of Vocational Education and Training until 2023]. URL: <http://surl.li/xjynah> [in Ukrainian].
5. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na 2022–2027 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.2021 r. № 1619-r [On approval of the Concept of the State Targeted Social Programme for the Development of Vocational (Vocational and Technical) Education for 2022-2027: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.12.2021 No. 1619-r]. URL: <http://surl.li/gckmdq> [in Ukrainian].
6. Babenko, L. L. (2018). Zemski silskohospodarski navchalni zaklady na Poltavshchyni (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Zemsky agricultural educational institutions in the Poltava region (second half of the 19th - beginning of the 20th century).] *Suchasni sotsiokulturni praktyky: kompetentnisno-aksiolohichniy aspekt : zb. sta. i materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviach. 10-littiu kaf. kulturolohii ta metodyky vykladannia kulturol. dystsyplin PNPU imeni V. H. Korolenka (29–30 berez. 2018 r.). – Modern Socio-Cultural Practices: Competence and Axiological Aspect: a collection of articles and materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, devoted to the 10th anniversary of the Department of Cultural Studies and Methods of Teaching Cultural Disciplines of V. G. Korolenko PNPU (29–30 March 2018).* (pp. 6–9). Poltava : «Astraia» [in Ukrainian].
7. Bulava, L. M. & Mashchenko, O. M. (2015). Zahalnoosvitni navchalni zaklady Poltavshchyny naperedodni Ukrainskoi revoliutsii. Chastyna I [General Educational Institutions of Poltava Region on the Eve of the Ukrainian Revolution. Part I. *Postmetodyka – Postmethodology*, 3, 32–39 [in Ukrainian].
8. Bulava, L. M. & Mashchenko, O. M. (2016). Zaklady profesiinoi osvity na Poltavshchyni naperedodni ukrainskoi revoliutsii. Chastyna II [Vocational Education Institutions in Poltava Region on the Eve of the Ukrainian Revolution. Part II] *Postmetodyka – Postmethodology*, 1, 43–48 [in Ukrainian].

9. Kikto, S. (2012). Stanovlennia zemskykh navchalnykh zakladiv Poltavshchyny (kinets XIX – pochatok XX st.) [Formation of Zemstvo educational institutions of the Poltava region (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 55, 140–145 [in Ukrainian].
10. Kikto, S. (2014). Rozvytok profesiinoi osvity u diialnosti zemstv Poltavskoi hubernii [Development of professional education in the activity of zemstvos of Poltava province]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 60, 153–155 [in Ukrainian].
11. Kikto, S. (2015). Napriamy prosvitnytsko-vykhovnoi diialnosti zemstv Poltavskoi hubernii [Areas of educational activity of zemstvos of Poltava province]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 64, 149–153 [in Ukrainian].
12. Kozachenko, A. I. (2009). Diialnist zemskykh osvitnikh zakladiv: orhanizatsiino-pravovyi aspekt [Activity of Zemstvo educational institutions: organizational and legal aspect]. *Problemy teorii y istorii derzhavy i prava – Problems of the theory and history of the state and law*, 104, 35–43 [in Ukrainian].
13. Krot, L. M. (2016) Finansuvannia zemstvamy Livoberezhnoi Ukrainy silskohospodarskykh shkil na pochatku XX stolittia [Funding of agricultural schools by zemstvos of Left Bank Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 2, 16–19 [in Ukrainian].
14. Kutsenko, Yu. (2015). Klasyfikatsiia navchalnykh zakladiv Poltavskoi hubernii druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Classification of educational institutions of the Poltava province of the second half of the 19th – beginning of the 20th century]. *Naukovi zapysky z Ukrainskoi istorii : zb. nauk. statei – Scientific notes on Ukrainian history: coll. of science articles*, 37, 35–44.
15. *Zvit pro stan Poltavskoho zemskoho remisnychoho uchylyshcha za 1915 rik [Report on the state of Poltava zemstvo crafts school for 1915]*. (1916). Poltava : Elektr. Typo-Litohrafiia L. Frishberha [in Ukrainian].
16. *Pamiatna knyzhka Kyivskoho uchbovoho okruhu na 1909/10 rik [Memorial book of the Kyiv educational district for 1909/10]*. (1909). Kyiv : Typohrafiia T-va I. N. Kushnerov i Ko [in Ukrainian].
17. *Zvit pro stan Poltavskoho (kolyshnoho Dehtiarivskoho) 5-ty klasnoho zemskoho remisnychoho uchylyshcha za 1900 rik [Report on the state of the Poltava (former Degtyarevsky) 5-grade zemstvo crafts school for 1900]*. (1901). Poltava : Typo-Litohrafiia L. Frishberha [in Ukrainian].
18. *Zvit pro stan Dehtiarivskoho zemskoho remisnychoho uchylyshcha za 1895 rik [Report on the state of Degtyarevsky zemstvo crafts school for 1895]*. (1916). Poltava : Typo-Litohrafiia L. Frishberha [in Ukrainian].